

MICHEL PASTOUREAU

VERDE

ISTORIA UNEI CULORI MAGICE

Ediția a II-a, cu adăugiri și ilustrații

Traducere din limba franceză de
Ana-Maria Datcu

CUPRINS

Introducere / 5

O CULOARE NESIGURĂ

De la origini până în anul 1000

- Vedeau grecii culoarea verde? / 14
- Verdele la romani / 20
- Smaraldul și prazul / 26
- Verdele la hipodrom / 32
- Tăcerea Bibliei și a Părinților Bisericii / 36
- O culoare de mijloc / 40
- Verdele Islamului / 46

O CULOARE CURTENEASCĂ

Secolele XI–XIV

- Frumusețea verdelui / 54
- Un loc pentru verde: grădina / 58
- Anotimpul verde: primăvara / 66
- Tinerețea, iubirea, speranța / 72
- O culoare cavaleriească / 80
- Un erou verde: Tristan / 86

O CULOARE PERICULOASĂ

Secolele XIV–XVI

- Bestiarul verde al lui Satan / 94
- De la verde la verzui / 101
- Cavalerul Verde / 108
- Recipientele vopsitorului / 116
- „Verdele vesel” și „verdele pierdut” / 122
- Verdele heraldicilor / 130
- Culorile unui poet / 135

O CULOARE SECUNDARĂ

Secolele XVI–XIX

- Etici protestante / 144
- Verdele pictorilor / 148
- Noi cunoștințe, noi clasificări / 159
- Panglicile lui Alceste și verdele de la teatru / 163
- Superstiții și povești cu zâne / 167
- Verdele în secolul Luminilor / 176
- O culoare romantică? / 182

O CULOARE LINIȘTITOARE

Secolele XIX–XXI

- O culoare la modă / 192
- Reîntoarcerea la paletă / 196
- Lui Chevreul și savanților nu le place verdele / 203
- Nici lui Kandinski și artiștilor Bauhaus nu le place verdele / 210
- Verdele în viața cotidiană / 215
- Natura din inima orașelor / 219
- Verdele astăzi / 227

Mulțumiri / 233

Note / 234

Repere bibliografice / 247

Credite foto / 252

LBRIS

We know
books

LIBRIS

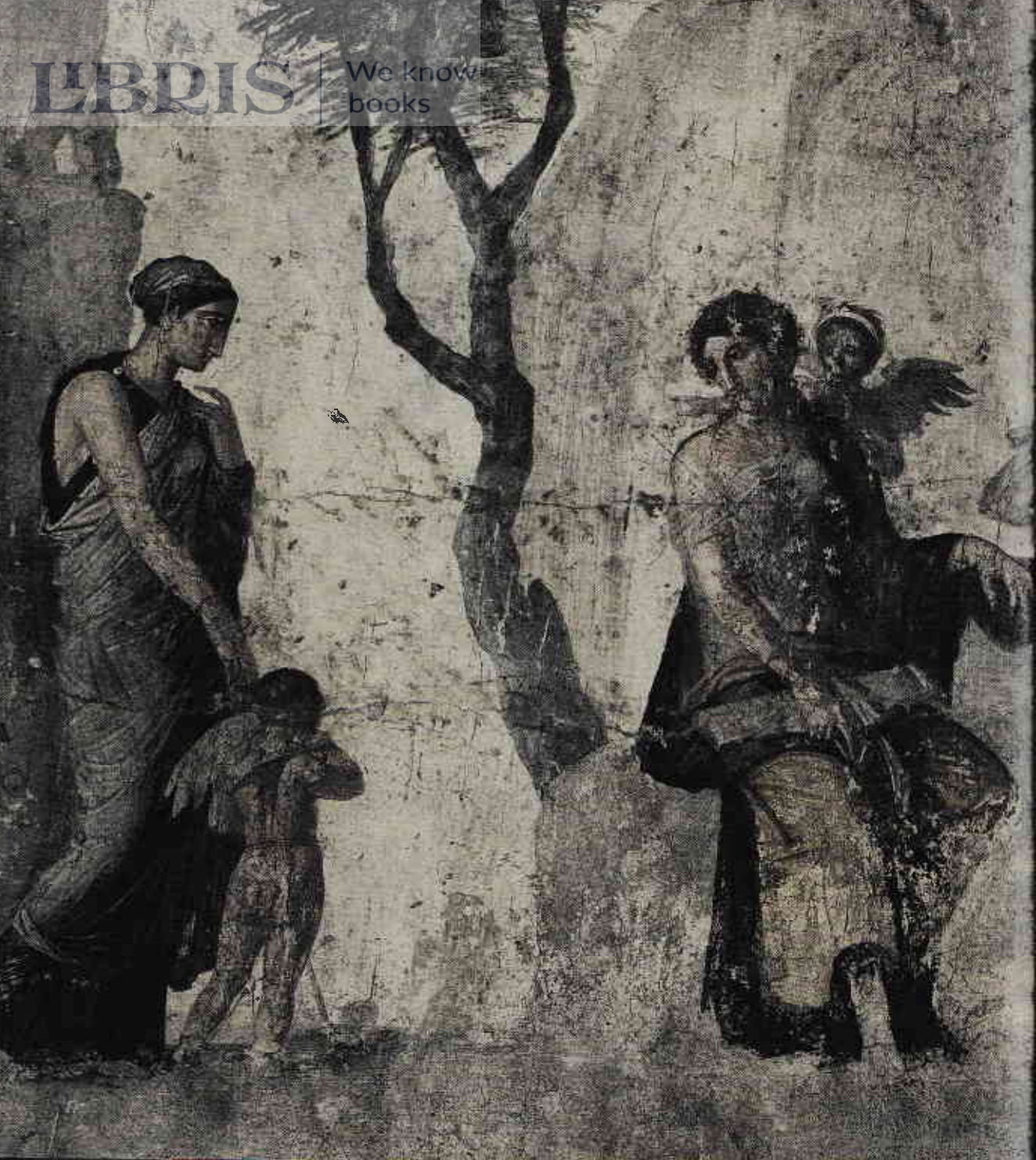
We know
books

O CULOARE NESIGURĂ

De la origini până în anul 1000

LIBRIS

We know
books

Cu mult înainte de a picta sau a vopsi, omul a observat culorile din natură. Mai întâi le-a admirat, apoi le-a deosebit și în sfârșit le-a recunoscut. Mai târziu, când era nomad, dar trăia în societate, el le-a dat nume, le-a gândit, le-a clasat. Printre aceste culori, în mai multe zone, verdele vegetației era culoarea dominantă. Oare acesta este motivul pentru care verdele este absent din primele palete cromatice concepute și înfățișate de către om? Când a început să își fabrice propriile culori, oare a evitat deliberat să reproducă însăși culoarea care se găsea din abundență în universul ce îl înconjura? Sau această absență a verdului are alte cauze – materiale, tehnice, biologice, chiar ideologice sau simbolice?

Este dificil să răspundem la aceste întrebări, însă suntem obligați să constatăm că nicio culoare din paleta cromatică a verdului nu este prezentă în picturile Paleoliticului. Pe pereții peșterilor observăm nuanțe de roșu, negru, maro, ocru, dar nu verde sau albastru și aproape deloc alb.

Situația este cam la fel câteva milenii mai târziu, în Neolitic, când apar primele practici legate de vopsire: omul, devenit sedentar, vopsește în roșu și galben înainte de a folosi verde sau albastru. Verdele, omniprezent în lumea vegetală, este o culoare pe care omul a reprodus-o, a fabricat-o și a stăpânit-o târziu și cu dificultate.

Poate că această situație explică de ce în Occident verdele a rămas în planul secund atât de multă vreme, ne jucând practic niciun rol nici în viața socială, nici în riturile religioase sau în creația artistică. Nu a fost o culoare total absentă, ca în Paleolitic, însă a fost o culoare discretă. În raport cu roșul, albul și negrul, culorile „de bază” în majoritatea vechilor societăți europene, forța simbolică a verdului era, fără îndoială, prea limitată pentru a suscita emoții, pentru a transmite idei, a stabili clasamente și sisteme (întrucât funcția clasificatoare este prima dintre funcțiile sociale ale culorii) și chiar pentru a stabili o comunicare cu Lumea de Dincolo.

Acest loc discret al verdului în activitățile umane și dificultatea care există în mai multe limbi vechi de a numi această culoare i-au determinat pe mulți savanți de la sfârșitul secolului al XIX-lea să se întrebe dacă bărbații și femeile din Antichitatea clasică aveau capacitatea fizică de a vedea verdele sau dacă îl percepeau așa cum va fi perceput ulterior. Astăzi, aceste întrebări nu mai sunt pregnante, dar slabul rol material și ideologic jucat de culoarea verde în cea mai mare parte a societăților europene timp de mai multe milenii, din Neolitic până la începutul Evului Mediu, rămâne un fapt istoric de necontestat pe care merită să-l cercetăm.

VEDEAU GRECII CULOAREA VERDE?

Pagina 12

Pictură murală la Pompei

Nuanțele de verde abundă în pictura romană din epoca imperială. Artiștii adorau să picteze grădini și peisaje în *trompe-l'oeil* și să redea o floră diversificată. Chiar dacă trăiau în orașe, romanii rămăseseră în fond țărani și își păstrau o mare dragoste pentru natură și pentru lumea plantelor.

Pigmenții verzi s-au conservat în general bine, adesea mai bine decât cei albaștri, care au suferit efectele timpului.

*Pompei, casa numită „a Amurului fatal”, **Nemesis conducându-l pe Cupidon în fața lui Venus** (prima jum. a sec. I), Napoli, Museo Archeologico Nazionale*

Limba și vocabularul reprezintă primul teren pe care trebuie să se aventureze istoricul culorilor. Cuvintele au adesea mai multe să îl învețe decât pigmenții ori vopselele sau îi permit cel puțin să facă primele anchete și să tragă din ele câteva concluzii temeinice pe baza cărora să-și întemeieze restul cercetării. Cazul Greciei antice este în această privință exemplar, căci ne aduce în atenție un dosar istoriografic pasionant care ne ajută să discernem mai bine raporturile dintre percepția culorilor și desemnarea lor.

Greaca veche are un lexic cromatic relativ sărac și imprecis. Doar doi termeni

par a fi solizi și corespund unui câmp bine delimitat: *leukos* („alb”) și *melanos* („negru”). Un al treilea termen, *erythros*, acoperă un câmp nedeterminat din gama nuanțelor de roșu. Toate celelalte cuvinte sunt instabile, ambigue sau polisemantice, mai ales în Epoca Arhaică. Adesea, ele exprimă calități ale luminii sau materiei și nu prea desemnează culori în adevăratul sens al cuvântului. Uneori, ele nu se referă la culorile în sine, ci la senzațiile și emoțiile pe care acestea le stârnesc.

A traduce aceste cuvinte într-o limbă modernă nu este ușor. În numeroase ocurențe, termenii referitori la culoare dau mai mult „sentimentul culorii” respective decât o informație precisă despre ea.¹ Aceste dificultăți de traducere (și chiar de înțelegere) nu sunt specifice doar limbii grecești, ci majorității limbilor vechi, începând cu acelea în care a fost redactată Biblia și chiar, deși într-un grad mai mic, continuând cu latina și limbile germanice. Adeseori, noi dorim să vedem informații despre culori acolo unde este vorba doar despre nuanțe deschise sau închise, vii sau terne, strălucitoare sau mate, chiar despre ceva neted sau aspru, curat sau murdar, bogat sau grosier. Culoarea precisă a obiectului contează mai puțin decât aceste diferite calități.

La aceste dificultăți se adaugă frontierele cromatice nesigure ale fiecărui termen ce desemnează o culoare. Vocabularul grec

Paleta de la Lascaux

La fel ca nuanțele de albastru, cele de verde lipsesc din paleta pictorilor paleolitici, unde predomină roșul, negrul, maroul și ocrul.

Lascaux (în jur de 17000), al doilea cal „chinezesc”

este în această privință remarcabil. Cu excepția celor trei cuvinte menționate anterior, toți ceilalți termeni uzuali par să ezite între mai multe nuanțe. Aceste ezitări sunt deosebit de puternice pentru gama nuanțelor de albastru și verde. Astfel, *kyaneos* (din care provine termenul modern „cyan”) desemnează aproape întotdeauna o culoare închisă, dar aceasta poate fi albastru închis sau violet, negru sau cafeniu.

La fel stau lucrurile și cu termenul *glaukos*, pe care poeții arhaici îl folosesc mult și care denumeste când verdele, când griul, când albastrul, uneori chiar galbenul sau cafeniul. El exprimă mai mult ideea de paloare sau de concentrație slabă a culorii decât o culoare anume. Homer îl folosește pentru a denumi și culoarea apei, ca și pe cea a ochilor, a frunzelor sau a mierii. Când îl folosește pe *chloros*, poetul ezită constant între verde și galben și, ca în cazul lui *glaukos*, exprimă aproape întotdeauna o colorație slabă, spălăcită, desaturată, pe care azi o semnalăm prin sufixul „-ui” („verzui”, „gălbui”, „albăstrui”).

Nu este ușor, deci, să denumești verdele în greaca veche. Nu numai că granițele verdelui cu alte culori (albastru, gri, galben,

brun) sunt imprecise, ci verdele apare ca fiind mai puțin dens, palid, șters, aproape incolor. Abia în epoca elenistică verdele prinde mai multă putere, iar termenul *prasinος*, până atunci discret, va juca un rol lexical tot mai mare, ajungând să concureze cu termenii *glaukos* și *chloros*. Din punct de vedere etimologic, acest adjectiv desemnează ceva de culoarea prazului, dar în accepțiunea lui obișnuită, începând din secolele III–II î.Hr., *prasinος* desemnează toate nuanțele de verde bine marcate, în special nuanțele închise.²

Aceste schimbări progresive se datorează, poate, influenței limbii latine, care nu are nicio dificultate în a denumi culoarea verde. Ele exprimă în orice caz un interes mai clar pentru culori în general, în special pentru cele din natură, dar și existența unor condiții mai bune de a le produce și a

le diversifica, atât în pictură, cât și în tehnică vopsirii. Până în prezent, de fapt, istoricul are mai mult sau mai puțin impresia că pentru greci culorile din natură nu sunt realmente culori și că eforturile de a le denumi clar nu au niciun sens, de unde această aparentă imprecizie la Homer și la majoritatea poetilor care vorbesc despre cer, mare, apă, pământ, plante sau chiar animale.³ O culoare „adevărată” este o culoare produsă pe cale artificială, nu una prezentă ca atare în natură. Stofa și haina sunt principalele suporturi pe care apare culoarea. Unii filosofi, precum Platon, merg mai departe și nu vorbesc despre culori decât când acestea sunt văzute și percepute de ființa umană. Alții, chiar când vorbesc despre curcubeu, par a fi încurcați când trebuie să exprime clar care sunt culorile ce îl compun.⁴

Toate aceste dificultăți de a denumi culorile în greaca veche, în special albastrul și verdele, au fost deja subliniate de către câțiva erudiți din Vechiul Regim. Goethe a

devenit ecoul lor în anexele celebrului său tratat al culorilor, *Farbenlehre*, publicat în 1810. El a deschis astfel ușa unor dezbatere și polemici care vor dura mai multe decenii și vor constitui o etapă importantă în cercetările și reflecțiile asupra raporturilor dintre vedere și denumire.

Bazându-se pe acest lexic ezitant și imprecis al nuanțelor de albastru și verde, mulți istorici, filologi, medici și oftalmologi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au întrebat efectiv dacă grecii aveau capacitatea de a discerne aceste două culori și chiar dacă întâmpinau probleme în a percepe majoritatea culorilor.⁵ William Gladstone deschide dezbaterea. Într-un studiu lung publicat în 1858, el subliniază cât de rari sunt la Homer termenii ce desemnează culori: dintre 60 de adjective ce descriu elemente naturale și peisaje în *Iliada* și *Odiseea*, doar 3 desemnează cu adevărat culori. Cuvintele care se referă la lumină sunt, însă, extrem de numeroase. Cerul poate avea nuanțe diferite, dar niciodată albastru; același lucru este valabil și pentru mare: „culoarea bronzului”, „culoarea purpurei” sau a „drojdiei de vin”, dar niciodată verde sau cenușie. Extinzându-și cercetarea la poeți mai recent, Gladstone subliniază absența totală a albastrului și raritatea verdelui și trage de aici concluzia că probabil grecii aveau o problemă în a percepe aceste două culori.

Ocupat cu treburile sale de premier al reginei Victoria, Gladstone, un excelent filolog, nu a avut timp să-și continue cercetările,

Policromie sculptată în Grecia clasică

Multă vreme, istoricii și arheologii au refuzat să admită că templele grecești erau pictate, atât în ceea ce privește arhitectura, cât și sculptura. Era de neconceput ca marmura genialului Fidias (pagina din stânga) să fi fost acoperită cu nuanțe vii. Treptat, însă, a trebuit să se recunoască evidența: totul a fost policrom și cu contraste puternice, chiar și celebrele frize ale Parthenonului (jos).

Pagina alăturată: Grup de călăreți provenind din friza sudică a Parthenonului, atribuit atelierului lui Fidias (sec. V î.Hr.), Atena, Muzeul Acropolei

Jos: Sir Lawrence Alma-Tadema, *Fidias arătându-le prietenilor săi frizele Parthenonului* (1868), Birmingham, Museums and Art Gallery

Însă alți savanți l-au ajuns repede din urmă, mai ales în Germania și Austria. Unii au amintit faptul că Homer era orb, deci nu percepea culorile. Alții au presupus că grecii sufereau de o formă de daltonism sau de o anomalie vizuală care îi împiedica să perceapă culorile, în special nuanțele de verde și albastru. Iar alții, fascinați de teoria evoluționismului a lui Darwin și a epigonilor săi, au afirmat că grecii, până în epoca elenistică, erau încă „în copilărie din punct de vedere biologic” și că simțul lor cromatic nu era încă dezvoltat.⁶

În două lucrări științifice de dimensiuni reduse publicate în 1871 și 1877, Hugo

